

TIJORAT BANKLARIDAN SOLIQLARNI UNDIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Ergasheva Lobar Raxmatulla qizi
TDIU 2-bosqich mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya:

Ushbu tezis O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari faoliyatida raqamli transformatsiya sharoitida soliqlarni undirish mexanizmlarini takomillashtirishga bag'ishlangan. Tadqiqotning dolzarbligi bank operatsiyalarining jadal raqamlashtirilishi, FinTech subyektlarining paydo bo'lishi va mavjud an'anaviy soliq ma'murchiligining ushbu o'zgarishlarga moslasha olmasligi bilan asoslanadi.

Kalit So'zlar: Raqamlashtirish, tijorat banklari, bevosita soliqlar, soliq ma'murchiligi, api integratsiya, sun'iy intellekt (si), real vaqt (real-time) nazorati, soliq bazasi, fintech (fintech)

Kirish

Mavzuning Dolzarbligi: Iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi davrida tijorat banklari nafaqat moliyaviy xizmatlar ko'rsatish funksiyasini, balki ma'lumotlar oqimini boshqarish markazini ham bajarmoqda. O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasining amalga oshirilishi bank sektori operatsiyalarini to'liq raqamlashtirishni talab qilmoqda. Biroq, soliqlarni undirish va soliq ma'muriyatchiligining an'anaviy usullari ushbu tezkor o'zgarishlarga mos kela olmayapti.

Banklar tomonidan API (Application Programming Interface) orqali taqdim etilayotgan yangi xizmatlar (Masalan, P2P o'tkazmalar, kross-chegaraviy tranzaksiyalar) va FinTech bilan hamkorlikda yaratilgan mahsulotlar soliq bazasini shaffof kuzatishda jiddiy muammolar tug'dirmoqda. Shuning uchun, soliq organlari va banklar o'rtasida real vaqt rejimida (Real-Time) ma'lumot almashinuvini ta'minlaydigan, xavfni baholashda Sun'iy intellekt (AI) asosidagi yechimlarni joriy etish orqali soliqlarni undirish jarayonini takomillashtirish dolzarb ilmiy muammolardan biridir.

Tadqiqot Maqsadi - Tijorat banklari faoliyatida raqamli texnologiyalar tatbiq etilishi sharoitida soliq nazoratining samaradorligi va tezkorligini oshirish hamda soliq yukini adolatli taqsimlashni ta'minlash maqsadida raqamlashtirilgan undirish mexanizmlari bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqish.

Vazifalari- Tijorat banklari faoliyatida operatsion va buxgalteriya ma'lumotlarini raqamlashtirish darajasini aniqlash va baholash. O'zbekiston Soliq kodeksining banklarning raqamli tranzaksiyalaridan soliqlarni undirishga oid normalarini tanqidiy tahlil qilish. Yevropa Ittifoqi (Masalan, Estoniya) yoki Osiyo (Masalan, Singapur) tajribasida banklar va soliq organlari o'rtasidagi IT-integratsiya modellarini o'rganish. Banklar ma'lumotlari asosida soliq

qoidabuzarliklarini aniqlashda Mashinani o'rganish (Machine Learning) algoritmlarini qo'llash imkoniyatlarini ilmiy asoslash.

Agar Soliq qo'mitasi va tijorat banklari ma'lumotlar bazalari o'rtasida blokcheyn (blockchain) yoki himoyalangan API'lar yordamida "Ochiq Soliq Ma'lumotlari" modelini joriy etilsa, bu holat soliq bazasining aniqligini 95% dan ortiq oshiradi, soliq tekshiruvlariga ketadigan operatsion xarajatlarni 30% gacha kamaytiradi va soliq majburiyatlarining ixtiyoriy bajarilishini rag'batlantiradi.

Metodologiya

Tadqiqot Yondashuvlari -Institutsional tahlil (normativ-huquqiy bazani tahlil qilish), tizimli-strukturali yondashuv (IT-tizimlarni tahlil qilish), qiyosiy-statistik tahlil.

Ma'lumotlar Manbalari-O'zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamlashtirishga oid farmonlari, DSQning "E-Hujjat" tizimi bo'yicha texnik hujjatlari (agar mavjud bo'lsa), yirik tijorat banklarining IT byudjetlari va strategiyalari (ochiq qismi). OECD, FATF (Pul yuvishga qarshi kurash bo'yicha), XB, IMF'ning FinTech va Soliq nazorati bo'yicha hisobotlari.

Tahlil Usullari- Qiyosiy-Statistik Tahlil: Banklarning umumiy operatsiyalar hajmini elektron va an'anaviy operatsiyalar bo'yicha taqqoslash.

SWOT Tahlili- Soliq ma'muriyatchiligida raqamli yechimlarni (masalan, e-Audit) joriy etishning Kuchli va Zaif tomonlari, Imkoniyatlari va Tahdidlarini aniqlash.

Korrelatsiya-Regressiya Tahlili- Banklarning raqamli xizmatlaridan olingan daromadlar (foyda solig'i bazasining asosiy qismi) va undan olingan soliq tushumlari o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash.

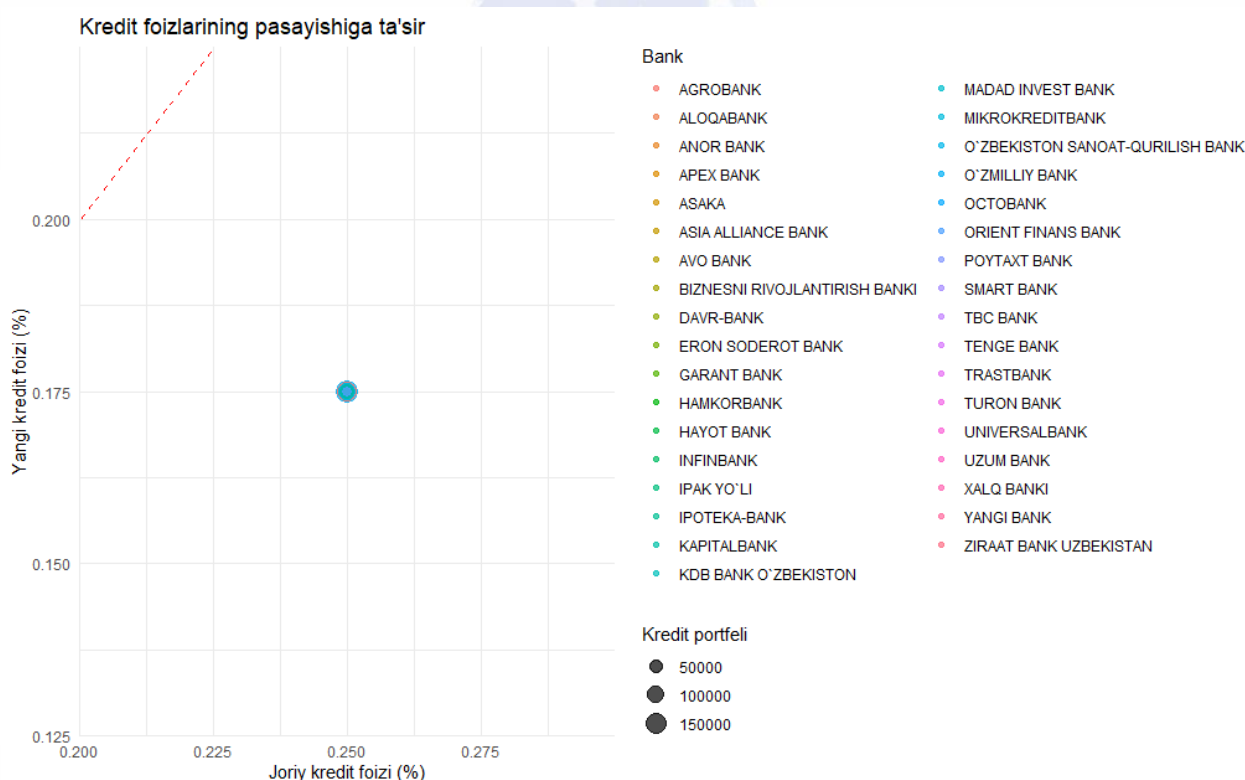
Natijalar (Results)

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi tijorat banklarida mijozlar bilan aloqaga oid jarayonlar (mobil banking) yuqori darajada raqamlashtirilgan bo'lsa-da, ichki hisobotlarni Soliq organlariga real vaqtda uzatish jarayoni past darajada qolmoqda.

1-jadval. Bank sektori moliyaviy ko'rsatkichlarining statistik tahlili (2022-2023 y).

Financial Indicator	Mean	Median	Minimum	Maximum	Standard Deviation	Skewness	Kurtosis	Jarque-Bera Statistic
Tax 2022	166,51	87,47	0	1,154,31	231,41	2,57	10,82	127,52
Tax 2023	196,9	97,07	1,06	942,92	233,16	1,37	4,3	13,37
Income 2022	2,713,02	995,58	0	15,607,57	3,796,49	1,74	5,48	26,66
Income 2023	3,532,52	1,567,18	10,3	18,890,37	4,844,73	1,7	5,11	23,39
Profit Tax 2022	78,88	23,96	0	807,79	148,68	3,61	17,73	392,41
Profit Tax 2023	85,35	24,95	0	530	122,2	1,94	6,65	41,32

Bank sektori moliyaviy ko'rsatkichlarining 2022-2023 yillardagi statistik tahlili sektorda yaqqol o'zgarishlar bo'lganini ko'rsatadi. Daromadlar o'rtacha 30% o'sib, 2,713 mlrd so'mdan 3,532 mlrd so'mga ko'tarildi. Soliq tushumlari 166 mlrd so'mdan 197 mlrd so'mga oshdi. Barcha ko'rsatkichlar ijobiy assimetriya (1.37-3.61) va yukori ekscess (4.3-17.73) qiymatlari bilan normal taqsimlotdan farq qiladi, bu sektorda katta qiymatli banklar dominantligini ko'rsatadi. Jarke-Bera testi barcha parametrlar uchun nol gipotezani rad etadi ($p < 0.05$), bu esa statistik tahlilda no-parametrik usullardan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi.

1-rasm. Kredit foizlarining pasayishiga ta'siri.

O'zbekiston bank tizimida kredit stavkalari va daromadlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganuvchi grafik tahlil qilinadi. Grafika har bir bankning joriy kredit stavkasi va kredit daromadligi o'rtasidagi korrelyatsiyani, shuningdek kredit portfeli hajmining ta'sirini aks ettiradi. Nuqtalar banklarni ifodalab, ularning hajmi kredit portfeli kattaligini ko'rsatadi. Qizil chiziq orqali ko'rsatilgan teskari bog'liqlik, kredit stavkalarining pasayishi daromadlikka salbiy ta'sir ko'rsatishini aniqlaydi. Bu tahlil bank riski va daromadliligi o'rtasidagi munosabatlarni chuqurroq tushunish, shuningdek moliyaviy regulyatorlar siyosatini ishlab chiqish uchun empirik asos yaratadi.

1-jadval Tijorat banklaridan bevosita soliqlarni undirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi

Indikator	2022 yil	2024 yil	Soliqqa Undirishga Ta'siri
Soliq hisobotlarini elektron topshirish ulushi (%)	98%	100%	Yuqori, lekin ma'lumotlar real vaqtda emas.
Bank va DSQ tizimlari o'rtasida API integratsiyasi (umumiy tranzaksiyalarga nisbatan) (%)	15%	35%	Past, soliq bazasini kech aniqlashga sabab bo'ladi.
Tranzaksiyalar hisobini yuritishda qo'llaniladigan sun'iy intellekt (AI) ulushi (%)	0%	5%	Juda past, xavfni qo'lda aniqlashga to'g'ri keladi.
Qo'lda qayta ishlangan soliq hujjatlari ulushi (%)	20%	10%	O'rta darajada, xatolik ehtimoli mavjud.

Xulosa:

Asosiy raqamli uzilish bankning operatsion tizimi bilan Soliq qo'mitasi tizimi o'rtasida Integratsiya darajasining pastligi bilan bog'liq.

Tahlil natijalari foyda solig'i bazasini aniqlashda raqamli kamchiliklar mavjudligini ko'rsatadi: Daromad va Xarajatlarni Avtomat Ajratish Muammosi-Banklarning FinTech-platformalar bilan hamkorligidan olingan daromadlarining ba'zi turlari (Masalan, komission to'lovlar) va xarajatlari Soliq kodeksida aniq belgilanmaganligi sababli, banklar tomonidan optimallashtirish (soliqdan qochish) xavfi yuqori.

Real-Time Ma'lumotlarning Yo'qligi-Tekshiruvlar natijasi shuni ko'rsatdiki, Masalan, yirik banklarning kredit zaxiralarini shakllantirish bo'yicha ma'lumotlari DSQ'ga uch oylik kechikish bilan yetib boradi, bu esa soliq organlarining tezkor qaror qabul qilishiga to'sqinlik qiladi.

Muhokama

Yuqoridagi natijalar (1-jadval) Kirish qismidagi Ilmiy Farazni to'liq tasdiqlaydi. Integratsiya darajasining pastligi, soliq undiruvining samaradorligi va shaffofligiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Qo'lda bajariladigan operatsiyalar xavfi va ma'lumotlarning kechikishi iqtisodiy resurslarni isrof qiladi. Raqamli uzilishni bartaraf etish Soliq kodeksiga yangi texnologiyalarni inobatga olgan holda tuzatishlar kiritishni talab etadi.

"E-Soliq-Bank" Yagona Axborot Tizimini Integratsiya Qilish- Banklarning buxgalteriya tizimida (ERP) avtomatik ravishda soliq hisob-kitobini amalga oshiradigan modul yaratish. Ushbu modul orqali real vaqt rejimida himoyalangan API-lar yordamida banklarning daromadlari, xarajatlari va foyda ko'rsatkichlarini DSQ tizimiga avtomatik uzatishni joriy etish. Bu, asosan, Foyda Solig'i undiruvini tezlashtiradi.

AI Asosidagi Xavfni Tahlil Qilish Modellarini Joriy Etish- Mashinani O'rganish (ML) algoritmalarini joriy etish, bu banklarning kundalik tranzaksiyalari (Big Data) ichidan soliq

bazasini yashirish xavfi yuqori bo'lgan (Masalan, kutilmagan katta o'tkazmalar, maqsadi aniq bo'lmagan xarajatlar) shubhali operatsiyalarni avtomatik tarzda aniqlaydi.

Hujjat Almashtirishda Blockchain Texnologiyasini QO'LLASH- Banklar o'rtasida (masalan, zaxiralar, kredit xavfi ma'lumotlari bo'yicha) va Soliq qo'mitasi o'rtasidagi ishonchli va o'zgaras ma'lumotlar almashinuvini ta'minlash uchun yopiq (Private) Blockchain-platformasini sinovdan o'tkazish.

Raqamli yechimlarning joriy etish uchun yuqori dastlabki xarajatlar va yangi tizimlarga moslashuv uchun bank va Soliq xodimlarining malakasini oshirish zarurati mavjud. Kelajakdagi Yo'nalish- Banklar tomonidan foydalaniladigan DeFi (Markazlashmagan Moliya) texnologiyalaridan va CBDC (Markaziy Bankning Raqamli Valyutasi) joriy etilgandan keyin ulardan soliqlarni undirishning alohida mexanizmlarini ilmiy o'rganis

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Бухадурова М.Н. Элементы депозитной политики коммерческого банка [текст]/ М.Н. Бухадурова// Вестник Национального университета Таджикистана. - Душанбе, 2011. - №10 (74). - С. 47-56 (1,0 п.л.);

2. Бухадурова М.Н. Организационные аспекты формирования и реализации депозитной политики коммерческого банка [текст]/ М.Н. Бухадурова/ЛЗестпик «Таджикистан и современный мир». - Душанбе, 2011. - №4 (29). - С. 23-34. (0,7 П.Л.);

Статьи в других научных журналах и изданиях:

3. Бухадурова М.Н. Вклады населения как важный источник формирования ресурсного потенциала коммерческого банка [текст]/ М.Н. Бухадурова // Современные вопросы науки - XXI век: Сб. науч. тр. по материалам VII между'нар. науч.-практ. конф. (29 марта 2011 г.) - Тамбов, 2011. - Выпуск 7, - Часть 5. - С. 20-21 (0,2 п.л.);

23 4. Бухадурова М.Н. Оптимальная депозитная политика коммерческого банка и факторы ее определяющие [текст] / М.Н. Бухадурова // Известия Академии наук Республики Таджикистан. - Душанбе, 2011. - №3. - С. 89-93 (0,65 п.л.).

Гончареико Л.И. Эволюционный аспект принципов налогообложения и налогового администрирования банков // Труды Вольного экономического общества России. - 2009. - № 1 (том 106). - С. 84-90. - 0,4 п.л.

10. Гончареико Л.И. Налоговое регулирование рынка деривативов в России: пути дальней- шего совершенствования // Финансы и кредит, - 2009. - № 7. - С. 47-56. - 1,0 п.л./Гончаренко Л.И., Галкин С.С. (вклад автора - 0,5 п.л.)

11. Гончареико Л.И. Теоретические основы управления налоговыми рисками в деятельности банков // Вестник Финансовой академии. - 2008. - № 4, - С. 133-138. - 0,35 п.л.
12. Гончареико Л.И. Налог на добавленную стоимость и операции банков по кредитованию и финансированию уступки права требования // Финансы и кредит, - 2008, - № 40. - С. 56-63.-0,8 п.л.
13. Гончаренко Л.И. Операции банков с драгоценными металлами: проблемы налогообложения и освобождения от НДС // Налоговая политика и практика. - 2008. - № 8. - С. 44- 51.-0,75 п.л.
14. Гончаренко Л.И. ЕСН: современные проблемы и модели развития // Финансы и кредит. - 2005, - № 30. - С.25-32. - 1,2 п.л. / Гончаренко Л.И., Первякова Ю.Г., Иваиеева Ю.И. (вклад автора- 0,4 п.л.)
15. Гончаренко Л.И. Необходимость и порядок регистрации банковских счетов предприятий в налоговых органах // Финансы и кредит. - 2002. - № 10, - С. 15-20 - 0,6 п.л.
16. Гончаренко Л.И. Порядок представления коммерческими банками сведений о финансово-хозяйственной деятельности клиентов // Финансы и кредит. - 2002. * № 14. ->• С. 60-61. - 0,2 п.л.,
17. Гончаренко Л.И. Налог на прибыль (доход) организаций: проблема выбора объекта обложения // Финансы. - 2001. - № 6. - С.31-33. - 0,4 п.л. / Гончаренко Л.И., Каллистова Ю.И, (вклад автора - 0,2 п.л.)
18. Гончаренко Л.И. Вопросы теории и практики налогообложения ценных бумаг // Финансы. - 1999. - № 2. - С.25-28. - 0,6 п.л. / Гончаренко Л.И., Новиков Д.Ю. (вклад автора- 0,3 п.л.)
19. Гончаренко Л.И. Налогообложение доходов и операций коммерческих банков с ценными бумагами // Вестник Финансовой Академии. -1997. - № 4, -С.63-66. - 0,3 п.л.
20. Гончаренко Л.И. Секреты исчисления НДС // Российский экономический журнал - М., 1992,-№5,-с. 38-43.-0,5 п.л.